

הרב נחום זאב רוזנשטיין

ע"ה"ק ירושלים ת"ו

הקערה בדברי חז"ל וראשונים והאחרונים סדר הקערה המיוחס להאר"י הק', האם הונחג על ידו

¹²³⁴⁵⁶⁷ מנהג הנחת הקערה בליל הסדר, הונחג בזמן רש"י והראשונים

במאמר זה נעסוק במקור עריכת קערה בליל הסדר, ובמקור סדר הנחת המרור החרוסת ושאר המינים בקערה.

עריכת הקערה וסידרה לא הוזכרו בדברי חז"ל כלל, לא במשנה ובתוספתא, לא במכילתא בספרא ובספרי, ולא בתלמוד בבלי וירושלמי, ולא בשאר דברי התנאים והאמוראים.

וכך נאמר במשנה (פסחים פ"י מ"ג, קי"ד ע"א) 'הביאו לפניו [ירקות, כרפס] וכו', הביאו לפניו ^{אוצר החכמה} מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין', ולא הוזכר שיש להניחם בקערה.

הקערה הוזכרה לראשונה בדברי רש"י והראשונים על דברי רב שימי בר אשי (שם קט"ו ע"ב) שיש לעקור את השולחן בתחילת אמירת ההגדה מלפני מי שאומר את ההגדה, ואמרו שם בגמרא, 'ולמה עוקרין את השולחן, אמרי דבי רבי ינאי כדי שיכירו תינוקות וישאלו'. ורש"י שם כתב בביאור הגמרא שם (ד"ה ואין עוקרין) שצריך להגביה את הקערה מלפני הגדול שבהן שעושה את הסדר ואומר את ההגדה, לפני שמתחילים לומר את ההגדה, כדי שישאלו התינוקות למה מסלקים את המאכלים לפני שאכלו. והרשב"ם (שם) מבאר שבגמרא אמרו שעוקרים את השולחן כיון שבזמנם היה לפני כל אחד שולחן קטן, אבל אנו מסלקים את הקערה שבה מצה ומרור ושני תבשילין לסוף השולחן ודי לנו בכך [הקערה והמאכלים שבה הוזכרו גם ברשב"ם שם ק"ט ע"א ד"ה חוטפין]. וכ"כ בתוספות שם (ד"ה למה) 'דוקא [השולחנות] שלהן שהן קטנים, אבל שלנו שהן גדולים איכא טורח גדול בעקירתו, נהגו לסלק הקערה לצד אחד דליהו בעקירת שולחן'.

מה צריך להניח בקערה לדעת הראשונים והשו"ע

הקערה והמאכלים שיש להניח בה הוזכרו בדברי רבים מהראשונים (מחזור ויטרי סי' צ"ז, סידור רש"י סי' שפ"ג-שפ"ד, ראב"ן פסחים, הגש"פ לריטב"א, שבולי הלקט סי' ריח), ומבואר בדבריהם שיש להניח בקערה גם את הכרפס [שלא הוזכר בדברי הרשב"ם הנ"ל], וסך הכל חמשה מאכלים מלבד המצות. וכך נפסק להלכה בטור (סי' תע"ג, ובסדר בדרך קצרה שבסי' תפ"ו) 'מביאין לפניו קערה שבו ג' מצות ומרור וחרוסת ושאר ירקות מאיזה מין שירצה ושני תבשילין', במהרי"ל (מנהגים, סדר ההגדה אות י') כתב 'אמר מהר"י סג"ל הג' מצות והתבשילין וירקות וחרוסת כולן יהיו מונחין בקערה, לאפוקי מאותן אשר מניחין מקצתם על גבי השולחן חוץ לקערה. דאין תחשב אז עקירת הקערה במקום עקירת שולחן אם נשאו דברים שם,

והיאך ישאל התינוק'. ובשו"ע (סי' תע"ג סעיף ד') 'מביאין לפני בעל הבית קערה שיש בה שלשה מצות ומרור וחרוסת וכרפס או ירק אחר [וחומץ או מי מלח] ושני תבשילין, אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה, ונהגו בבשר וביצה'. ברמא מבואר שיש להניח סך הכל שש מאכלים על הקערה, שיש להוסיף חומץ או מי מלח.

השינויים והוספות בסדר הקערה שכתב החיד"א ונהוגים כהיום

בספר מורה באצבע לרבינו החיד"א (סי' ד' אות ר"ו) כתב 'יסדר קערת הלילה בעצמו. וזה סדר הקערה על דרך האמת כח"ב ג' מצות, חסד גבורה זרוע ביצה, תפארת מרור, נצח הוד חרוסת כרפס, יסוד חזרת והקערה מלכות. והובא שם איור שעל פיו שיש לסדר בקערה שלוש מצות, ועליהם שש מאכלים המסודרים כשתי סגולים, אחד מעל השני בסגול העליון, זרוע בצד ימין, ביצה מצד שמאל, ומתחתיהם באמצע מרור. ובסגול התחתון, מצד ימין תחת הזרוע החרוסת, ובצד שמאל תחת הביצה הכרפס, ומתחתיהם באמצע חזרת.

בדברי רבינו החיד"א ובספרים שהם מקור דבריו שיובאו בעו"ה לקמן, מבואר שלדעתם יש לעשות שתי שינויים מהמבואר בראשונים ובטור ובשו"ע. א. לדעת הראשונים הטור והשו"ע יש להניח בקערה מלבד המצות חמש מאכלים נוספים, ולדעת הרמ"א שש מאכלים. ב. לדעתם יש להניחם לפי סדר השימוש בהם, כדי שלא יהיה חשש של 'אין מעבירין על המצוות'.

לעומת זאת לדעת החיד"א והספרים שהם מקור דבריו יש להניח בקערה מלבד המצות שני מיני מרור, אחד תחת השם 'מרור', והשני תחת השם 'חזרת', וסך הכל שש מאכלים, כיון שג' המצות הקערה וששת המאכלים שעליהם, הם כנגד י' הספירות. ולצורך זה צריך לדעתם שיהיו מונחים בקערה באופן אחר, ולא חששו לאין מעבירין על המצוות [ראה לקמן מה שכתבנו בהסבר הדבר בשם שולחן ערוך הרב החק יעקב והמשנ"ב], ויש להניח בקערה שש מאכלים מלבד שלושת המצות והקערה, שסך הכל יהיו שם דברים כנגד י' הספירות, וכך מבואר בספר חמדת ימים שהובא לקמן.

סדר קערה זה נפוץ בזמנינו ורובם ככולם נוהגים בו, אף שהנחת שני מיני מרור יש בו חידוש גדול, ואף שנראה שיש טעות בייחוס סדר הקערה הזה להאר"י הק', ומקורו אינו ברור כל הצורך, ולכן הארכנו כאן קצת במקור הדברים.

סדר הנחת המאכלים בקערה לדעת הראשונים והפוסקים

סדר הנחת המאכלים בקערה לדעת הראשונים, הוזכר לראשונה בדברי המהרי"ל (שם אות י"א) 'אמר מהר"י סג"ל שנראה בעיניו נכון להניח ירק האיפך [הכרפס] בקערה, שיהא סמוך אליו יותר מן המצות, דאי המצות סמוכין לו טרם שהיה מעביר על המצות היה צריך לבצוע אפיקומן בראשונה'. וכך נפסק ברמ"א (סי' תע"ג סעיף ג') 'הגה: ויסדר הקערה לפניו בענין שאינו צריך לעבור על המצות, דהיינו הכרפס יהא למעלה מן הכל, והחומץ סמוך לו יותר מן המצה, והמצות מן המרור והחרוסת, והם יהיו יותר קרובים

אליו מן הבשר והביצה'. וכך כתב גם בשל"ה (מסכת פסחים - פרק נר מצוה, אות כ"ו). וכ"כ בסידור היעב"ץ (עמודי שמים ח"ב, שער השיר) כתב 'מביאין לפני בעל הבית קערה שיש בה ג' מצות מרור חרוסת ומי מלח או חומץ ושני תבשילין ויסדר הקערה בענין שאין צריך להעביר על המצוה'.

ג' המקורות לסדר הנחת המאכלים בקערה לדעת החיד"א הספה"ק משנת חסידים, פרי עץ חיים, וספר ח"י

סדר הקערה שהובא כאן ע"י רבינו החיד"א לא נמצא בספרים המוסמכים של רבינו האר"י, לא בספר עץ חיים לרבינו חיים ויטאל, שהודפס בשנים האחרונות מעצם כתב ידו, ואף לא בספר של בנו רבי שמואל ויטאל 'שמונה שערים', שכתב ידו גם הוא קיים עד היום, בדבריהם לא הובא כלל 'סדר קערה'. וכאמור אף בשל"ה שחי בסמוך לפטירת האר"י הק' והביא רבים ממנהגיו, לא הובא סדר זה.

ונוצר החכמה

גם בספרי המהר"י צמח שהביא עוד מדברי האר"י הק' הגנוזים לא הביא כלל את מנהג קערת ליל הסדר.

סדר הקערה שהביא רבינו נזכר לראשונה בשלושה ספרים, בספר משנת חסידים לרבי עמנואל חי ריקי שהודפס לראשונה בשנת תפ"ב, ובספר חמדת ימים שהודפס לראשונה בשנת תצ"ב. ואחר כך בספר פרי עץ חיים שבו הובאו דברי תורתו ומנהגיו של האר"י הק' ותלמידיו המיוחסים לרבי מאיר פאפירש שהודפס לראשונה בשנת תקמ"ד.

החמדת ימים והפרי עץ חיים מייחסים את סדר הקערה לרבי חיים כהן מארם צובא תלמידו של רבי חיים ויטאל, ובספר פרי עץ חיים הוסיף וכתב שרבי חיים כהן נהג בסדר זה על פי האר"י, יבואר לקמן שלפי הידוע לנו כיום, אין בסמכותם של ספרים אלו לחדש ולמסור מנהגים בשם האר"י, כאשר הם לא מופיעים כלל וכלל בדברי רבי חיים ויטאל ורבי שמואל בנו, שכאמור כתב ידם מצוי עד היום, ואף לא בספריו של רבי חיים כהן הנ"ל.

לראשונה כאמור מופיע סדר זה בדברי רבי עמנואל חי ריקי בספרו משנת חסידים (מסכת סדר ליל פסח, פ"ב אותיות א'-ג'), שכתב 'ועל שולחנו יסדר קערה אחת בשלש מצות מונחים זו על זו, כיצד, הישראל הוא סוד דעת על הקערה, ועליו הלוי שהוא בינה, ועל הלוי הכהן שהוא חכמה, והם סוד שלש מוחין ראבא עילאה, סוד חב"ד. ועל הכהן תניח לימינך הזרוע, והוא חסד, וכנגדו לשמאל הביצה, והיא גבורה, ותחתיהם באמצע המרור, במקום התפארת. והחרוסת העשוי מתפוחים ואגסים וקדה וקנמון יניח תחת הזרוע, במקום הנצה, וכנגדו תחת הביצה הכרפס במקום ההוד, והחזרת שעמה יעשה כורך תחת המרור, במקום יסודו, והקערה עצמה היא מלכות, הכוללם, הרי כל העשר ספירות ראבא'.

ובספר פרי עץ חיים (שער חג המצות פ"ו) כתב 'להר' חיים כהן בשם הר"י ז"ל, מע"ח - סדר סידור הקערה ליל פסח, תקח הג' מצות מצה שמורה, ותניח הכהן למעלה, והלוי למטה ממנו, והישראל למטה ממנו, והם ג' בחי' חב"ד, (ס"א ג' מוחין) ראבא עילאה.

אחר כך תקח מרור וכרפס וזרוע וביצה, ותניח על הג' מצות. והזרוע הרומז לחסד מצד ימין שלך, והביצה בצד שמאל שלך, ומרור הרומז לת"ת, מבריה מן הקצה אל הקצה, באמצע בין הזרוע והביצה. ס"א, כי ת"ת מכריע בין ח"ג. והחרוסת בצד ימין, תחת הזרוע בקו ימין, והוא נגד נצח. והכרפס הרומז להוד, תניח תחת הביצה מצד שמאל בקו שמאל. וחזרת תניח למטה מן המרור בקו אמצעי, לעשות בו אחר כך כורך, והוא נגד יסוד. והקערה בעצמו הכוללת כולם, נגד מלכות'.

ובספר חמדת ימים (פסח פ"ה) 'ובסדר הקערה כתבו הפוסקים לסדר הקערה לפניו בענין ^{אוצר החכמה} שלא יצטרך לעבור על המצוות, ולכן יתן הכרפס למעלה מהכל, והחומין סמוך אליו יותר מן המצות, והמצות מן המרור והחרוסת, והם יהיו יותר קרובים אליו מן הבשר והביצה. והרב חיים הכהן היה מסדר הקערה כסדר זה כפי רמזותן בעליונים למעלה, והוא על דרך זה. בג' [מצות] שמורות הכהן למעלה, והלוי למטה ממנו, ולמטה ממנו הישראל הלא המה שלשה בחינות, חכמה ובינה ודעת היוצאות מעדן כנו"ל. והזרוע אשר רומז לחסד מצד ימין שלך, והביצה אשר היא רומזת לגבורה בשמאל שלך. ומרור הרומז לתפארת מבריה מן הקצה אל הקצה בין הזרוע והביצה. והחרוסת בקו ימין תחת הזרוע רומז לנצח. והכרפס הרומז להוד תחת הביצה מצד שמאל. והחזרת דהיינו האינדיבייט תניח למטה מן המרור, לעשות אחר כך 'כורך' בו. והקערה בעצמה הכוללת כולם הוא נגד המלכות, והמה עשרה דברים לעומת ה' ספירות דאבא כאמור. ונכון לעשות כסדר הזה ולא לכלכל הדברים, עליונים למטה ותחתונים למעלה ח"ו. וכל כיוצא בזה אין חוששין לכלל אין מעבירין על המצוות, וכמו שמצינו פרק קמא דמגילה גבי אדר שני, דאע"ג דאין מעבירין על המצוות, מסמך גאולה לגאולה עדיף, עי"ש. ואף אם לא ישכיל עמקי הדברים הנעלמים, מעשי ידיו כוננהו לעורר שרשיהן של מעלה. ואף אם לא ידע להשכיל, אם יוכל לתקן הדברים כפי סודותן לא ילך בדרך הפשוטה כמו שנאמר בכמה מקומות. ועתה תחזה שאין ראוי להניח החומין אל תוך הקערה, כי כל המוסיף מ' דברים הנזכרים מגרעות נתן. ואף על השולחן לא ישים שאר מצות זולת השלשה מצות עד אחר גמר הסדר. ובלאו הכי גם כן נכון הדבר שלא לערוך לחם על השולחן דא"כ איך תחשב עקירת הקערה במקום עקירת שולחן כמו שאמרו הראשונים ז"ל, עכ"ל.

הפוסקים האחרונים שהביאו סדר זה

בשו"ע הרב (סי' תע"ג סעיף כ"ו) הביא סדר זה, אך לא ייחסו לאר"י או לרבי חיים כהן, וז"ל 'כשמביא לפניו הירקות עם כל דברים אלו טוב שיסדרם לפניו בקערה בענין שלא יצטרך לעבור על המצוות, וכו'. ויש שאין מקפידין על החרוסת ושני תבשילין אם יהיו סמוכים אליו דכיון שאינן באין על השולחן אלא לזכר בעלמא לא שייך אצלם אין מעבירין על המצוות [כעין זה כתב בחק יעקב, ובמשנ"ב תע"ג סקכ"ו בשמו, עי"ש], וגם על המרור אין מקפידין אם יהיה סמוך לו, דכיון שאינו חביב על האדם ואין לו דין קדימה לענין ברכת הנהנין, לכן גם כאן אין מקפידין אם יצטרך לעבור עליו ולברך על הירקות בתחלה, ואח"כ על המצה, ואח"כ על המרור. ועל זה סומכים הנוהגים מטעם הידוע להם

לסדר כל דברים אלו על גבי המצה, דהיינו לאחר שסדרו המצות בתוך הקערה כסדרן כהן מלמעלה ולוי תחתיו וישראל תחתיו מסדרין על גבי הכהן הזרוע של מלה מימין והביצה משמאל והמרור למטה מעט כנגד אמצעם כעין סגו"ל, ואחר כך החרוסת מימין והכרפס משמאל והמרור של כריכה למטה מעט כנגד אמצעם כעין סגו"ל שני. וכע"ז כתב בפסקי הסידור. וקצ"ע אם במה שכתב 'הנוהגים במנהג זה נוהגים בו מטעם הידוע להם', רצה לרמוז שאינו מבין או מסכים למעמם.

סדר הקערה הובא גם בהגהות יד אהרן להרב אהרן אלפאנדרי לטור (סי' תע"ג) והוא כתבו בשם האר"י. וז"ל 'זוה סדר הקערה של הרב הקדוש האר"י וצוק"ל מועתק מספר עץ חיים וז"ל סדר הקערה של השמורות יהיו כסדר הזה והוא שתקח ג' מצות שמורות ותניח הכהן למעלה ולמטה ממנו הישראל שהם כנגד ג' מוחין דאבא עילאה, ואחר כך תקח מרור וכרפס וחרוסת וב' מיני תבשיל זרוע של מלה צלוייה וביצה מבושלת ותניח אלו הה' דברים למעלה על הג' מצות דהיינו זרוע שהיא חסד בימין שלך וביצה שהיא גבורה בשמאל שלך מרור שהוא רומז לת"ת באמצע בין הזרוע והביצה כי ת"ת מכריע בין חסד לגבורה ואחר כך החרוסת בקו ימין תחת הזרוע מפני שהוא רומז לנצח, ואחר כך הכרפס שהוא רומז להוד תניח תחת הביצה בקו שמאל שלך, ואחר כך תקח חזרת ותניח למטה מן המרור בקו האמצעי שהוא כנגד היסוד והוא כדי לעשות אחר כך כריכה עם החזרת והקערה בעצמה שכוללת כולם היא המלכות הרי עשרה ספירות דחכמה ואל ישנה מזה הסדר ואשרי לו מי שיכוין להנזכר לעיל, עכ"ל.

ובספר פרי קודש הילולים (דף כ' ע"א) להגה"ק רבי צבי הירש מזידיטשוב כתב, 'שער חג המצות סוף פ"ב להרב חיים כהן בשם הר"י ז"ל מעץ חיים סדר סידור הקערה וכו' ואחר כך תקח המרור כנ"ל ותניח על ג' מצות עד הרי י' ספירות דחכמה כו'. צריך לעיין דלא מצאנו סידור הספירות הקדושות בשום מקום במקובלים העוסקים בסידור מעמד ומצב הספירות וגם בדברי רבינו כעץ חיים לא מצאנו אמנם נראה לענ"ד דצריכין אנו למודעי מספר התיקונים תיקון ס"ט וכו', עכ"ל. עי"ש שהאריך בביאור סדר זה.

סדר זה נפסק להלכה בקיצור שולחן ערוך (סי' קי"ח סעיף ח'). ובספר חיי אדם (ח"ב כלל ק"ל) הביא את הסדר הזה, ושינה מעט שבמקום 'מרור' כתב 'מרור/ לכריכה', ובמקום 'חזרת' כתב 'מרור לכריכה', ובסוף דבריו כתב 'סדר זה אינו מעכב'.

בערוך השולחן (סי' תע"ג סעיף י"א), הביא סדר זה בשם הפרי עץ חיים הנ"ל וז"ל 'וכבר המנהג אצלינו לסדר על קערה זרוע מימין למעלה וביצה כנגדה משמאל והמרור באמצע נמוך מהם ולמטה בקערה חרוסת מימין וכרפס נמוך מעט משמאל ומרור שעל כורך באמצע וכן הוא על פי חכמת הקבלה כמבואר בפרי עץ חיים'. ובמשנה ברורה (סי' תע"ג סקכ"ו) כתב 'עיין באחרונים סדר הקערה של האר"י ז"ל, עי"ש.

ובענין תמיהת הגה"ק העמרת צבי מזידיטשוב שתמה שלא מצינו שמניחים את עשרת הספירות באופן זה, ראה בכף החיים (סי' תע"ג אות נ"ח) שהביא את לשון פרי עץ חיים הנזכרת וביאר שמה שכתב 'ותניח על השלש מצות וכו' דר"ל סמוך ולא עליהם

ממש, וכמו "ועליו מטה מנשה" (במדבר ב' כ') ע"כ. ועיין עוד בשו"ת מנחת אלעזר (ח"ו סי' ט"ז), ובסוף ספר כחו דרבי אלעזר ברשב"י להריא"ז מרגליות (דף י"ט ע"א, ואילך) מה שכתבו באורך בענין זה.

סדר הקערה לא נמצא בספרי רבי חיים הכהן מארם צובא

ולא בדברי השמונה שערים שהוא היחיד המופקד להביא דברי האר"י

דברי הפרי עץ חיים והחמדת ימים שבדבריהם מבואר שמקור סדר הקערה הזה מקורו בדברי רבי חיים הכהן מארם צובא, תלמידו של רבי חיים ויטאל, בשם האר"י, צריכים עיון, כיון שלא נמצא זכר לסדר הקערה בספרו טור ברקת, לא במקום בו הוא עוסק בקערה (סי' תע"ב-תע"ג, דפים פ"ט וצ' מדפי הספר), ולא במקום אחר בספרו. בספר טור ברקת הוא מביא את דברי השו"ע (סי' תע"ג סעיף ד') 'מביאין לפני בעל הבית קערה שיש בה שלשה מצות ומרור וחרוסת וכרפס או ירק אחר [וחומץ או מי מלח] ושני תבשילין, אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה, ונהגו בבשר וביצה', [ולא הביא את דברי הרמ"א לגבי סדר הקערה שהביא בשם המהרי"ל]. ואחר כך כתב 'איתא בזוהר פרשת ויצא (דף קנ"ב) וז"ל ונאספו שמה כל העדרים וכו' עכ"ל הזהר. הנה מבואר מזה המאמר כי המעשה שישראל עושים למטה כמו כן נמי תכף עושה כך למעלה בעולם המלאכים עד מקום שהם מעבירים תוקף הדין ומתגברים החסדים ובכך הוא נראה סמרא אחרא מלמעלה לגמרי ולכן ראוי לעשות הכנה את כל אלה הדברים מצה וחרוסת ומרור וכו' הכל לתוך הקערה כדי לעשות מעשה, וכו', עכ"ל הטור ברקת.

באמור סדר הקערה לא נמצא בספר עץ חיים לרבי חיים ויטאל, ולא בספר שמונה שערים לבנו רבי שמואל ויטאל.

עוד נציין מה שכתב רבינו החיד"א בענין סמכותו של ספר פרי עץ חיים, לחדש דברים בשם האר"י קדוש, וז"ל רבינו החיד"א בספר שמחת הרגל (לימוד ב' לחג השבועות) 'אשרי מי שזוכה לכוין על דברי האר"י וצ"ל על פי כתבים האמיתיים, והם השמונה שערים מסודרים מיד מהר"ש ויטאל ז"ל, שכמעט הם מועתקים מכתב יד מהר"ח ויטאל זלה"ה, ואין להאמין בקיצורים ובסדרים ותעלות ח"ה, השומע ישמע ולא יעשה כנפשו שקר, ואני את נפשי הצלתי'. וז"ל רבינו בספרו האחרון של רבינו [שחיבר כשנה לפני פטירתו] מראית עין (ליקוטים סי' ז אות ח') 'מה שכתבתי בברכי יוסף שיש שכתבו שפטירת רבי שמעון בר יוחאי היתה בל"ג בעומר, כן כתב בפרי עץ חיים, אך כבר נודע שבנוסחאות כתבי האר"י היה ערבוב וטעויות סופר, והנוסחא האמיתית היא נוסחת ח' שערים שסידר מהר"ש ויטאל, ובשער הכוונות האריך וכתב של"ג בעומר הוא יום שמחת רשב"י, ולא כא בפיו לומר שהוא פטירת רשב"י'. ומכאן נראה גם לגבי סדר הקערה, כיון שזכר רק בספר פרי עץ חיים ולא בשער הכוונות ולא בספר עץ חיים, שאין הדברים שם מוסמכים לומר שכך נהג האר"י.

ומכל זה מוכח שאף שרבינו החיד"א הביא כאמור בספר מורה באצבע את סדר הקערה, אין זה מוכיח שמכר שזה הוא סדר הקערה לדעת האר"י הקדוש, אלא שמכר שיש לנהוג במנהג זה כיון שהוזכר במשנת חסידים.

קצת ראיה לכך שיש שפקפקו בסדר הקערה הזה, נראה להביא מדברי רבי יוסף חיים בספרו **בן איש חי** (שנה ראשונה, פרשת צו אות ל') שהתעלם מהסדר הנ"ל וכתב 'מביא לפני בעל הבית קערה, שיש בה שלש מצות, מרור, וחרוסת, וכרפס, וזרוע, וביצה', ולא כתבם לפי הסדר הנ"ל, ולא הזכיר שיש להניח שם שני מיני מרור.

דעת הרש"ש שאין לסמוך על דברי מ"ח ולא על דברי ח"י

רבינו הרש"ש הקדוש גדול המקובלים האחרונים כתב כמה פעמים שאין לסמוך על דברי ספר ח"י [חמדת ימים], ועל דברי ספר מ"ח [משנת חסידים]. וכך כתב בספרו נהר שלום (דף ס' ע"ב, ובדפוס ירושלים דף ל"ג ע"ב) למקצת החכמים שבדורו שמכרו עליהם, וז"ל: 'גם בעיני יפלא איך כבוד תורתם משגיחים על דברי ספרי שאר המקובלים כגון ח"י [חמדת ימים] ומ"ח [ומשנת חסידים] וכיוצא, שדבריהם מעורבים ומיוסדים על שאר תלמידי הרב ז"ל, אשר לא סמך ידו עליהם, ואין ראוי לסמוך כי אם על דברי האר"י ז"ל, ותלמידו מוה"ר חיים ויטאל זלה"ה'.

עוד כתב רבינו הרש"ש בספרו נהר השלום (דף ס"א ע"ב ובדפוס ירושלים דף ל"ד ע"א) וכבר מילתי אמורה (להם) [לכם], כי עידי בשמים כי כל עסקי ולמודי אינו, רק בדברי האר"י זלה"ה ותלמידו מוה"ר חיים ויטאל ז"ל לברם, ובלעדם אין לי עסק בשום ספר מספרי המקובלים ראשונים ואחרונים, ואפילו בדברי שאר תלמידי האר"י ז"ל לא למדתי,

א. צריך עיון גדול בזה, כיון שמצינו שהבן איש חי סמך לעיתים על דברי הפרי עץ חיים, אף כשאין להם בסיס בדברי העץ חיים והשמונה שערות, דבשור"ת שלו (רב פעלים ח"א או"ח סי' י"א) כתב לגבי אמירת חצי פסוק בקידוש היום 'על כן בירך ה' את יום השבת ויקדשהו', דאף שהוא חצי פסוק, וקיימא לן כל פסוקא דלא פסקיה משה רבינו ע"ה לא פסקין, מ"מ יש לנוהגים כן על מה לסמוך, דכן כתב בספר פרי עץ חיים (דף פ"ט ריש פרק ז'), וז"ל 'מאחר דאמירת חצי פסוק זה הובאה בספר פרי עץ חיים שהם דברי רבינו הגדול אר"י החי זלה"ה, דרוח אלקין קדישין ביה, אין לפקפק בהם כלום, כי מי יחוש יותר ממנו. ואף על גב דאמירת פסוק זה לא נזכרה בשער הכונות שסידר מוה"ר שמואל וויטאל ז"ל'. ועיין שם שהאריך לומר דזה שונה ממה שכתב הגאון חיד"א ז"ל בשו"ר ברכה (או"ח סי' תצ"ג), בענין פטירת רשב"י זיע"א ביום ל"ג לעומר, שנזכרה בספר פרי עץ חיים ולא נזכרה בשער הכונות, שאין לסמוך על זה כל כך, 'דהתם שאני, כי גם בספר פרי עץ חיים לא נזכר דבר זה בכל ספרי פרי עץ חיים, שיש דפוסים שלא נזכר בהם דבר זה, ועוד התם מצא טעם לטעון משום דבספר הכונות נחית לעשות שייכות לאותו היום עם רשב"י, ואמאי לא זכר שם גם דבר זה, והן אמת כי על זו הטענה יש פה להשיב, עכ"ז נראה דודאי יש לסמוך על ספר פרי עץ חיים באמירת חצי פסוק הנזכר, וכן נהוג עלמא וכו', עכ"ל, עי"ש. דברי הפרי עץ חיים הובאו בדברי הבן איש חי פעמים רבות בספריו, כמקור לדינים מנהגים וכוונות. ראה שו"ת רב פעלים (ח"א, סוד ישרים ח"א סי' י' וסי' י"ב, וח"ב או"ח סי' ד' וסי' ל"ז, וסי' מ"ה, וסוד ישרים סי' ז' וסי' י', וח"ג סוד ישרים סי' ד' וסי' ח', וח"ד יו"ד סי' ל', וסוד ישרים סי' י"ב). וכ"כ הובא פעמים רבות בספרו בן איש חי (שנה ראשונה פרשת וישב אות א', פרשת וירא אות ו', ועוד רבים שם).

וכשיזדמן לפני דבר מדבריהם אני מדלגה. כי על כן איני כמזהיר אלא כמזכיר, למען ה' אל יהי לכם מגע יד בדבריהם, ובפרט בענין זה [עבודת ה']. השמרו לכם פן יפתה לבבכם, אלא כל לימודכם לא יהיה אלא בע"ח [עץ חיים] ובספר מ"ש [מבוא שערים] ובשמונה שערים המפורסמים, שכולם דברי אלהים חיים.

ובמקום אחר כתב רבינו הרש"ש בספרו נהר השלום (במהדורה ראשונה שאלוניקי תקס"ו דף נ"ח ע"א ובדפוס ירושלים ל"ב ע"א): 'והנה עידי בשמים וסהדי במדומים כי כל הכתוב שם [בהקדמת הסידור הנקרא 'רחובות הנהר'] כולם דברי אלהים חיים האמורים מפי האר"י ז"ל למוה"ר חיים ויטאל ז"ל ואין עוד מלבדו. ואפילו בדברי שאר תלמידי האר"י זלה"ה לא למדתי ואין לי מגע יד בספרי המקובלים, לא ראשונים ולא אחרונים ולא למדתי בהם ואין לי ידיעה מהם כלל, כי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שכן האמת.'

אמנם רבי מנחם מענכין היילפרין מהוראדנא בעל כבוד חכמים כתב בהגהות וביאורים על ספר נהר שלום, שמרן הרש"ש הקדוש מביא את החמדת ימים בספרו כמה פעמים, ועוד כתב שהרש"ש הקדוש קרא לחמדת ימים ולבעל משנת חסידים בשם מקובלים אחרונים, ושהרש"ש פסק בחמדת ימים בענין אמירת מגן אבות בשביעי של פסח שחל להיות בשבת, אף שהוא נגד פסק השו"ע.

אך כבר כתב על זה הגאון רבי יעקב הלל שליט"א בספרו אהבת שלום (מאמר ד' דף נ"ט בהערה) שכל הפעמים שמובאים בנהר שלום דברים מהחמדת ימים אינם דברי הרש"ש הקדוש אלא מדברי חכמי ורבני המערב ששאלו את הרש"ש איך לכוון ואיך לנהוג, אך רבינו הרש"ש מעולם לא הביא דברים בשמו.

וז"ל הרב יעקב הלל (שם): 'לא יכולתי להתאפק לאהבת האמת מלברר מקחו של צדיק הוא מרן הרש"ש ז"ל, על אשר תלו באילן גדול זה דברים אשר לא כן, והוא כי הגם שבעצם ענין הספר "חמדת ימים" ומחברו אין רצוני להטפל בו כלל ולהכניס את ראשי במקום שכבר רשו בו כגודע, אולם להתאפק במקום שתולים בוקי סריקי במרן הרש"ש ז"ל ליחס אליו מה שלא עלתה על דעתו אינני רשאי, והוא כי בהגהות וביאורים על הספר הקדוש "נהר שלום" (דף לא ע"ב) כתב רבי מנחם מענכין היילפרין ז"ל בעל "כבוד חכמים" וז"ל על דבר הספר "חמדת ימים" אשר מרן המחבר הקדוש הרש"ש ז"ל מביא אותו בספרו זה כמה פעמים עכ"ל ולא ידעתי היכן מצא כן, כי לא הזכיר מרן הרש"ש ז"ל אלא אך ורק פעם אחת ולא הזכירו שם לשבח והוא ב"נהר שלום" (דף ג"ל סע"ג) המועתק למעלה בבואו להזהיר את חו"ר המערב ז"ל שלא לסמוך על דברי הספר "חמדת ימים" וה"משנת חסידים" להיות שדבריהם מיוסדים גם על כתבי שאר תלמידי האר"י, וכמו שהעיד על עצמו הרב "משנת חסידים" בהקדמתו עי"ש ותו לא מידי, ונראה שגרם לו להרב היילפרין בעל ה"הגהות וביאורים" ז"ל לכתוב כנ"ל כי נזכר ספר "חמדת ימים" כמה פעמים בתוך לשונות של חו"ר המערב ז"ל ששאלו ממרן הרש"ש ז"ל ובאו דבריהם מועתקים בתוך ספר הקדוש "נהר שלום", ולמעשה מלשונו הנזכר של מרן הרש"ש ז"ל ב"נהר שלום" שם אנו למדים כלל ברור ומיוסד לשיטתו בכל מקום שלא להתחשב כלל בדברי ספר "חמדת ימים"

ו"משנת חסידים" לטעם הנזכר שם, וזו ראיה נוספת לדעתו מלבד שבועתו שנשבע על כך כנ"ל. וכפי זה לא זכיתי להבין מה שכתב הרב "הגהות וביאורים" ז"ל שם בהמשך לשונו שכתב שמרן הרש"ש ז"ל פסק כדעת הרב "חמדת ימים" לענין אמירת ברכת מעין שבע בליל פסח שחל להיות בשבת כצ"ל, ובלשונו נפלה טעות כי הרואה דברי מרן הרש"ש ז"ל בתשובתו לשאלת חו"ר המערב ז"ל בענין הנזכר נהר שלום (דף לב ע"ב) יראה בעליל שלא הזכיר כלל לדברי הספר "חמדת ימים" ולא התחשב בדעתו כלל אלא השיב תשובתו כפי האמת והמוסכם בדעתו הרמה בנימוקו וטעמו הכמוס עמו ומפורסם לבקיאם בתורתו הקדושה והנפלאה לחייב לברך, וכי האם מפני שכן פסק ב"חמדת ימים" גם כן נאמר שפסק מרן הרש"ש ז"ל כמותו וכאילו נסתייע מרן הרש"ש ז"ל בתשובתו ופסקו מדבריו וטעמו של ה"חמדת ימים" ושסמך על הכרעתו ונוכיה מזה שספר "חמדת ימים" הוא בר סמכא ובהסכמתו של מרן הרש"ש חלילה לומר כזאת וזה ברור עכ"ל הג"ר יעקב הלל. ועיין עוד בזה בקונטרס חמדת יוסף שיצא לאור בשנת תשס"ד.

ובענין יחס הרש"ש הקדוש לדברי המשנת חסידים ראינו להוסיף כאן עוד מה שכתב הרב המקובל הקדוש היר"א - רבי ידידיה רפאל אבולעפייא ז"ל תלמיד נכד הרש"ש הקדוש על מה שכתב הרב "אמת לעקב" (מערכת הדל"ת אות ע') בענין התפילה שיש לומר קודם תיקון חצות ז"ל 'והן עתה מצאתי בספר "משנת חסידים" וכו' וששתי כעל כל הון וכו', עי"ש באורך. והשיג עליו שם בגליון נדפס (קנין פירות עמ' קפ) הרב היר"א - רבי ידידיה רפאל אבולעפייא, וז"ל: 'ובפרט דמורנו הרב שר שלום זיע"א שלא הניח פינה חזית בסדריו שעשה כולם ברוח הקודש אשר הופיע עליו בבית מדרשו של ש"ס ז"ל ובפרט שכתב "ואין להשגיח על ספר חמדת ימים ומשנת חסידים", ואיך זה המחבר שש כעל כל הון וה' הטוב יכפר', ע"כ.

סדר הקערה לדעת הרש"ש ותלמידיו

בספר נהר שלום ובשאר ספרי הרש"ש הקדוש לא הובא סדר הקערה. אך בספר הנהגות צדיקים הביא במנהגי רבי שלום שרעבי (אות מ"א) 'בערב פסח מסדרין הקערה קודם מנחה כל אחד בביתו'

סדר קערה הובא בסידור הרש"ש ז"ל הנמצא בכתב יד והמסודר ע"י הרב היר"א רבי ידידיה רפאל חי אבולעפיה, תלמיד הרב רפאל אברהם שלום מזרחי נכד הרש"ש, שביהן כראש ישיבת המקובלים בית אל אחרי פטירת חתן רבו הרב חיים אברהם גאגין.

לדברי הגאון רבי יעקב הלל שליט"א (הערות למורה באצבע, עמודי הוראה סי' ז' הערה י"א, עמ' קל"ט) דברי הרב היר"א בענין זה הועתקו מדברי רבי חזקיה יצחק בן הרש"ש. ובסוף דבריו כתב שאביו לא נהג בסדר הקערה שלפניו, ובמקום החזרת היה שם חומץ [מי מלח] על גבי הקערה.

וז"ל 'תחילה יסדר קערה גדולה הרומות לבחינת המלכות, הכוללת תשע ספירות, והיא עצמה היא עשירית וכו', ויעשה תוך הקערה הנזכרת שלש בבות, שלש של שלש שלש, שהם כנגד (ג') [מ'] ספירות תב"ד חג"ת נה"י. בבא א': יתן בראש הקערה

אוצר החכמה

שלש מצות זו על גב זו הרמוזים לשלש בחינות עליונות חב"ד [כצ"ל וכנזכר לעיל. ועיין בסידור הרש"ש ז"ל בכוונת יחץ]. בבא ב': תחתיהם ממש סמוכים להם מצד ימינך הזרוע הרומז לבחינת חסד, ומצד שמאל הביצה הרומזת לבחינת הגבורה, ובאמצע בין החסד והגבורה המרור הרומז לבחינת התפארת. ובבא ג': תחתיהם ממש סמוכים להם, תחת הזרוע החרוסת הרומז לבחינת הנצח, ותחת הביצה הכרפס הרומז לבחינת ההוד, ותחת המרור החזרת הרומז לבחינת היסוד שבו יעשה הכורך. ועטרת ראשי מורי ורבי אדוני אבי ז"ל לא היה מניח כלל חזרת, ובמקומו היה מניח חומץ לצורך טיבול ראשון וכו', עכ"ל.

ואין למענות בסידורי רש"ש אחרין שהביאו את סדר הקערה שהובא בפרי עץ חיים, כיון שבודאי הוסיפם המדפיס, ואין הם מדברי הרש"ש כלל.

למה לא אמרו להניח בקערה המי מלח במקום החזרת

בעקבות דברי בן הרש"ש הקדוש בשם אביו תמוה ביותר למה תיקנו המשנת חסידים הפרי עץ חיי והחמדת ימים להניח שני מיני מרור אחד למרור ואחד לכורך, כדי שיהיו י' מינים כנגד י' הספירות. ועוד קשה למה במקום להניח שני מיני מרור, אחד למרור ואחד לכורך, לא כתבו להניח על הקערה את החומץ [המי מלח], שמוזכר בגמרא, כמו שמניחים שם את החרוסת, וכדכתבו הרמ"א והיעב"ץ שמניחים אותו בקערה, וכך יהיו י' מינים, ולמה בחרו להמציא דבר מחודש, להניח במקומם שני מיני מרור, אחד למרור ואחד לכורך. וכיותר מחודש מה שכתב בחמדת ימים שאחרי שהנחנו שני מיני מרור על הקערה אין להניח שם את החומץ, כדי שלא יהיו שם י"א מינים, יותר ממנין הספירות, הרי לכאורה במקום להמציא דבר חדש להניח שני מיני מרור שיניחו שם את החומץ וכך יהיו י' מינים בלבד כנגד י' ספירות.

סדרי קערה מחודשים מהקדמונים - שאין נוהגים בהם כיום

סדר קערה מחודש מצינו בספר סדר היום, וז"ל 'יבוא לביתו ויתקן קערה אחת או סל המכיל העינים הצריכין לו כאשר גבאר בעה"י, וכו'. וכיצד סדרה. מה שנוהגין העם, הוא, חזרת אחת או שתיים, וכו' ומשים בתוך הכלי, וישים אצלם קערה קטנה של חרוסת הנהוג, וכו'. אחר כך יביא מעט כרפס וכו' ויתן בה, וישים כוס אחד בחומץ לטבול בו, אחר כך ישים בה השלש מצות מסודרות זו על גב זו, וישים בה ביצה, וזרוע כבש או איל, ואילו זכר שני עינים, פסח וחגיגה, וכו'. ויכסה אותם בסודר נאה ויניחם במקום מיוחד עד הלילה לעת הצורך, זהו מה שנוהגין רוב העולם. עוד שמעתי סדר אחר מפי חכם מקובל, וראיתי לכותבו אם ישר בעיני השומע. יקח קערה חשוכה בכל הבא מידו ויסדר בה י"ב דברים, וכל דבר בו' חלקים, עולים ע"ב חלקים, רמז לשם בן ע"ב יתברך שכבחו רגע הים ויוצאנו ממצרים, ואלו הם הי"ב דברים, גפן, תאנה, ורמון, בשר, ביצים, דגים, חזרת, עולשין, חרוסת, מצות, מלח, כרפס. וכו', עי"ש.

בהגדה של פסח 'דברי נגידים' המיוחסת [בטעות] למהר"ל מפראג (עמ' מ"א) הובא סדר קערה דומה לסדר שהביא רבינו החיד"א, וז"ל 'יקח קערה יפה גדולה לא עמוקה רק פשוטה ויניח עליה ג' מצות שמורות, וכו'. ויכסה המצות במפה נאה. ועל המפה יניח

טם יפה ארוכה מעט ויסדר על הטם ששה דברים, שהם זרוע צלויה בימין וביצה מבושלת בשמאל ממעל. ותחתיהם במרור בימין, והחרוסת בכלי קטן ויפה בשמאל. ותחתיהם הכרפס בימין והמי מלח בכלי קטן ויפה בשמאל. וזה הסדר כל יתנגד לדינא דאין מעבירין על המצות. וכך ראוי להזהר תמיד שהסוד והכונה אל יתנגדו לדינא כלל, וכו'. הגדה זו יצאה לראשונה לאור הרב יהודה יודל רוזנברג, לפני כמאה שנה, בוורשה בשנת תרס"ה, והוא שייחסה למהר"ל, אך כיום ברור שמחבר הגדה זו הוא המוציא לאור עצמו, ולא המהר"ל.

מסקנת הדברים - מהו מקור סדר הקערה המיוחס להאר"י הק'

מסקנת דברינו שלפי הנראה סדר קערת ליל הסדר אינו מדברי האר"י הק' כלל, שהרי לא נזכר סדר זה לא בספר עץ חיים שרבי חיים ויטאל [שכתב ידו מצוי עד היום], ולא בספר שמונה שערים לבנו הגאון רבי שמואל ויטאל, שגם הוא לא אמר דעתו בענין זה [וגם כתב ידו מצוי כיום]. והם היחידים מוסמכים בלבד לומר דברים בשם האר"י הק', וכ"כ לא מצוי סדר קערה זו בספרי מהר"י צמח שהיתה לו המהדורה האחרונה של כתבי רבי חיים ויטאל.

סדר הקערה המיוחס לאר"י תוקן כנראה ע"י בעל המשנת חסידים או ע"י בעל החמדת ימים שחיו כ-150-200 שנה אחרי האר"י הק', וצ"ל שהיתה להם מסורת שכך נהג רבי חיים כהן מארם צוכא בעל טור ברקת, אף שדבר זה לא הוזכר בדבריו. וכיון שסדר זה לא נאמר ע"י האר"י הק' לא נהגו בסדר קערה זה לא השל"ה ולא היעב"ץ ולא הגר"א ולא הבן איש חי. והרש"ש הקדוש הניח בקערות במקום החזרת את החומץ [- המי מלח].

ונסיים בדברי הגאון רבי יעקב הלל שליט"א (הערות למורה באצבע, עמודי הוראה סי' ז' הערה י"א, עמ' קל"ט) 'הגם שלא מצאנו שורש לסדר הקערה בכתבי האר"י ז"ל הנאמנים הנמצאים אתנו, מ"מ נאמנים עלינו דברי הרש"ש [ראה לעיל השינוי שעשה] והחיד"א במחזיק ברכה ששאבו דבריהם ממקור קדוש, ולכן אין לזוז מדבריהם וסידורן כמלא נימא וזו כל שהוא ולא ימנע טוב להולכים בתמים, עכ"ל.

נספח:

ספרי רבי חיים ויטאל תלמיד האר"י הק', פרי עץ חיים ושער הבוונות **הנהגותיו** של האר"י הקדוש רובם ככולם לא נכתבו על ידו, אלא על ידי תלמידו הגדול הגאון הקדוש רבי חיים ויטאל זצ"ל, שעקב אחרי רבו האר"י וכתב את כל תורתו ומנהגיו.

- ב. האר"י הקדוש, רבי יצחק לוריא, נולד בשנת רצ"ד ונפטר בצפת ב' באב בשנת של"ב.
ג. רבי חיים נולד בראש חודש חשוון שנת ש"ג, ונפטר בדמשק בראש חודש אייר שנת ש"פ.

בתחילה כתב רבי חיים ויטאל את 'קונטרס הקיצור', שהם ראשי פרקים בקצרה לשינון וזכרון, קונטרס זה נכתב על ידו בסמוך לזמן שמע את הדברים מפי רבו. אחר פטירת האר"י הקדוש בה' אב שנת של"ב התחיל רבי חיים ויטאל לערוך את ספרו הגדול עץ חיים. ספר זה נכתב על בסיס קונטרס הקיצור, וכתבים נוספים שהיו עמו, וכ"כ בעזרת כתבי תלמידים אחרים של האר"י ה'חברים', שרבי חיים ויטאל אסף מהם, לצורך כתיבת ספרו. במשך כחמש עשרה שנים אחר פטירת האר"י עד שנת שמ"ז לערך, ערך רבי חיים את הכתבים ולא נתן ללמוד בכתבים שעמו ובכתבי חבריו שהיו אצלו. בשנת שמ"ז נלקחו מרבי חיים ויטאל בערמה ללא הסכמתו ת"ר [600] ניידים [כתבי יד] ובמשך שלושה ימים העתיקו אותם מאה סופרים, ועל פי כתבים אלו נערכו שלושה ספרים 'ספר הדרושים' 'ספר הכוונות' ו'ספר הליקוטים'. ספרים אלו נעתקו בהעתקות רבות, אך הם לא היו מדויקים כל כך, וכאמור נלקחו שלא בהסכמת רבי חיים ויטאל.

אחר זמן סיים רבי חיים ויטאל לערוך את כתבי האר"י, ולספר שערך מהם קרא "עץ חיים". הספר חולק לשני חלקים, וכל חלק לארבעה שערים, וסך הכל שמונה שערים. ארבעת השערים שבחלק הראשון הם: א. 'שער כתבי מורי', העתק מכתבי האר"י עצמו שביאר כמה מאמרים וכמה דרושים. ב. 'שער ההקדמות' ששמע מפי האר"י. ג. 'שער הביאורים' ובו ביאור מאמרי ספר הזוהר וספר התיקונים ושאר מאמרי חז"ל בתלמוד ובאגדות. ד. 'שער הפסוקים' ביאור פסוקים בכל כ"ד הספרים. וארבעת השערים בחלק השני: א. 'שער התפילה', ביאור כוונת התפילות של יום חול ושבתות וימים טובים ראשי חדשים חנוכה ופורים, והמעשים והמצוות הנהוגים בהם. ב. 'שער המצוות', ביאור מעמי המצוות לפי סדר הפרשיות. ג. 'שער רוח הקודש', ובו יחודים והנהגות לקבלת ולהשגת רוח הקודש. ד. 'שער הגלגול', ובו שרשי נשמות פרטיים של הנביאים והתנאים והאמוראים.

רבי שמואל ויטאל זצ"ל בנו של רבי חיים ויטאל ערך מחדש את כתבי אביו וסידר אותם כספר בסדר שונה. לספר זה שנכתב בין השנים ת"ט-תי"ד קרא 'שמונה שערים'. רבי חיים ויטאל סידר בכל שער תחילה את הדברים שקיבל הוא עצמו מפי רבו ורק בסוף כל שער הוסיף וכתב את מה ששמע בענין שער זה מדברי חבריו תלמידי האר"י האחרים בשם האר"י. לעומת זאת רבי שמואל ויטאל סבר שסדר זה מבלבל את הלומדים, ולכן קבע את הסדר בספרו בכל שער ושער על פי סדר הענינים בלבד ולא הבחין כלל בין הכותבים השונים, כלומר הוא העביר את דברי התלמידים האחרים מסוף כל שער ושער, ושילב בכל ענין וענין את דברי התלמידים האחרים מיד אחרי דברי אביו. בנוסף חילק רבי שמואל את דברי האר"י שהביא אביו לשמונה שערים באופן שונה. את השער הראשון של אביו 'שער כתבי מורי', הוא פיזר בכל השמונה שערים, כל קטע וענין במקום שאליו הוא שייך. ואת 'שער הביאורים' של אביו חילק לשני שערים, 'שער מאמרי הרשב"י, ו'שער מאמרי רז"ל'. שמות השערים של רבי שמואל ויטאל הם: א. 'שער

ד.. רבי שמואל נולד בשנת שנ"ה, ונפטר בשנת תל"ז במצרים.

ההקדמות, ב. 'שער מאמרי רשב"י, ג. 'שער מאמרי חז"ל, ד. 'שער הפסוקים, ה. 'שער המצוות, ו. 'שער הכוונות, ז. 'שער רוח הקודש, ח. 'שער הגילגולים. ועל שמם קרוי ספרו 'שמונה שערים'

כתבי ידם המקוריים של רבי חיים ויטאל ושל רבי שמואל ויטאל [שנמצאים עד היום בארץ ישראל ובחו"ל] היו מוסתרים ולא הודפסו במשך כ-200 שנה. אך מחמת חובת דברי האר"י והנהגותיו הודפסו ספרים אחרים בהם הובאו דבריו והנהגותיו, בעיקר מפי השמועה ושיבושים מסוימים, וכשונה מכתב ידם של רבי חיים ושל רבי שמואל ויטאל.

הספר הנודע מכולם בו הובאו דברי האר"י והנהגותיו נקרא ספר פרי עץ חיים. ספר זה יוחס לרבי חיים ויטאל, אך אינו זהה כאמור לכתב ידו, ספר זה הודפס לראשונה, מסיבות שונות, רק כמאתיים שנה אחרי פטירת האר"י. האר"י נולד בשנת רצ"ד ונפטר בה' באב בשנת של"ב. והחלקים השונים של ספר זה המיוחס לרבי חיים ויטאל, נערך ע"פ כתבי רבי מאיר פאפירש^ה, נדפסו לראשונה בין השנים תקל"ד-תקמ"ה. [החלק בו הובא הקטע הנוגע לענינו נדפס לראשונה בשנת תקמ"ה].

פער השנים הגדול הזה שעבר מאז שהדברים נכתבו ע"י רבי חיים ויטאל, ומאז שרבי מאיר פאפירש ערך את כתבי רבי חיים ויטאל עד שהודפס ספר 'פרי עץ חיים', גרם לשיבושים רבים. בנוסף לכך רבי מאיר פאפירש עצמו כותב בהקדמת ספרו שהוא לא ראה את כתב היד של רבי חיים ויטאל, אלא הוא שמע את הנהגותיו של האר"י מפי מהר"י צמח^ה, ששמע אותם מרבי שמואל בנו של רבי חיים ויטאל.

כמאה שנה אחר הדפסת הפרי עץ חיים, נדפס לראשונה ממש מתוך כתב היד של רבי שמואל ויטאל הספר "שמונה שערים" של רבי שמואל ויטאל שהעתיק כאמור את דברי אביו רבי חיים ויטאל עם שינויים מסוימים שעשה בסדר הדברים. השער הששי העוסק בעניני הנהגות האר"י בימי חול בשבתות ובמועדים נקרא "שער הכוונות", ונדפס בסלוניקי בשנת תרי"ב.

כתב היד של רבי חיים ויטאל עצמו ושל רבי שמואל ויטאל עצמו שרדו כאמור עד היום, ואפשר להשוות את הטקסט ולאמת אותו. ספר "שמונה שערים" כאמור זהה פחות או יותר לכתב היד של רבי שמואל ויטאל. לעומת זאת הספר "פרי עץ חיים" שונה מאד מדברי רבי חיים ויטאל ובנו רבי שמואל ויטאל. דבר זה מעלה סברא שחלק מדברי ספר זה אינם דברי האר"י אלא דברי חכמים אלמונים אחרים שהשתרכבו ברכות השנים לתוך ספר זה.

ה.. רבי מאיר פאפירש [פופרש] נולד בקראקא שבפולין בשנת שפ"ד, ונפטר בירושלים בב' אדר שנת תכ"ב.

ו.. רבי יעקב צמח נפטר בשנת תכ"ז.

ספרי המהדורא בתרא של רבי חיים ויטאל

אחר שערך רבי חיים ויטאל את ספרו עץ חיים, כתב רבי חיים מהדורות חדשות נוספות של ספרו ובהם הרחיב וביאר ונימק את דברי רבו האר"י, בדרך כלל ע"פ דברי האר"י עצמו במקומות אחרים ולעיתים גם כתב חידושים ופירושים משלו, וכ"כ כתב שם פירושים חדשים משלו לדברי הזוהר.

אך מכיון שחשש רבי חיים ויטאל שבכתיבת המהדורא בתרא שלו עבר על דברי צוואת האר"י רבו, שלא להוסיף ולשנות מדבריו, החליט רבי חיים ויטאל לגנוז את הכתבים הללו בגניזה, והניח כירושה לדורות בידי בנו רבי שמואל ויטאל רק את ספרו עץ חיים שהוא הכתיבה הראשונה המושלמת שלו, שבו הובאו דברי האר"י כהוויתם ממש ללא תוספות מדברי עצמו. ושאלותיו יישוביו וחידושיו כתובים בהם רק בהגהותיו שבגליון.

כתבי המהדורא בתרא הללו שגנום רבי חיים ויטאל נמצאו ע"י רבי יעקב צמח ורבי אברהם אזולאי סבו של החיד"א, והם הוציאו אותם מהגניזה ופירסמו אותם. מהכתבים הללו ערך רבי יעקב צמח ארבעה ספרים 'אוצרות חיים' 'קהילת יעקב' 'אדם ישר' ו'עולת תמיד', [אחר הכל, ערכם רבי יעקב צמח יחד ואיחדם, וקרא לספרו זה 'עדות ביעקב']. ובנוסף כתב רבי יעקב צמח ע"פ כתבי המהדורא בתרא את הספר זוהר הרקיע, וספר נוסף הנקרא 'מבוא שערים' שלדעת מהר"ם פאפריש הוא מהדורא נוספת של דברי רבי חיים ויטאל.

